

QARAQALPAQ MILLIY MUZIKA JÁMIYETINIŇ MÁDENIY ÓZINE TÁN QÁSIYETLERI

Orazalieva Raziya Romanovna

Genjebaeva Nursulıw Asqarbay qızı

Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14329477>

Anotatsiya. *Bul maqalada Qaraqalpaq milliy muzika jámiyetiniń mádeniy ózine tán qásiyetleri, XX asrdiń baslarında Qaraqalpaq muzikasi milliy mádeniyati haqqında sóz etilgen.*

Gilt sózler: *milliy muzika, úrp-ádetler, ritmik, xor, saz ásbaplar.*

CULTURAL IDENTITY OF THE KARAKALPAK NATIONAL MUSICAL COMMUNITY

Abstract. *This article discusses the cultural identity of the Karakalpak national musical community, the national culture of Karakalpak music at the beginning of the 20th century.*

Keywords: *national music, traditions, rhythmic, choir.*

КУЛЬТУРОЛОГ КАРАКАЛПАКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

УНИКАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. *В данной статье описываются особенности Каракалпакского национального музыкального общества, национальной музыкальной культуры Каракалпакии в начале 20 века.*

Ключевые слова: *национальная музыка, традиции, ритмика, хорал.*

Qaraqalpaq milliy muzikası bay hám túrli túsli bolıp, tiykarınan Ózbekstannıń Qaraqalpaqstan Respublikasında jasawshı qaraqalpaq xalqınıń mádeniy miyrasın sáwlelendiredi.

Qaraqalpaq milliy muzikasi áyyemgi tariyxqa iye bolıp onıń rawajlanıwında xalqınıń úrp-ádetleri, dásturleri hám turmis táriziniń tásiiri ulken bolǵan. Qaraqalpaq muzikasi tiykarınan awizeki úrp-ádetlerge tiykarlanǵan bolıp, áyyem zamanlardan baslap formalanıp óziniń ózine tán qásiyetlerin aqlap qalǵan. Qaraqalpaq milliy muzikasi rawajalanıwı ózine tán basqışlardan ótken.

Xalqınıń áyyemgi trumis tárizinen kelip shıǵıp dáslepki muzikalıq formalar awizeki jol menen áwladtan áwladqa ótken. Usi muzikalar tiykarınan ritmik hám xorda tiykarlanǵan bolıp, awizeki atqariw usılında atqarılǵan. Usi menen birge Qaraqalpaq muzikasınıń ózine tán ásbapları dáp, rubob, duwtar, zurna, siyaqlı muzikalıq ásbaplar hám bul dáwrde keń tarqalǵan.

XIX asrdiń aqirina kelip Qaraqalpaq muzikası óziniń kóplep xalq muzikalari hám ritmik formaları menen ataqlı boldı.

XX asrdiń baslarında Qaraqalpaq muzikası milliy mádeniyatiniń bir bólegi sipatında rawajlanıp muzikalıq shıǵarmalardı jazıp alıw dirijorlıq hám atqariwshılıq óneri jánede keńeygen.

Sol dáwrde Qaraqalpaq muzika óneri óziniń zamanawiy formaların dirijorlıq ham muzikalıq atqariw joli tarawında rawajlanıwları bastan keshirdi. Solay etip Qaraqalpaq muzikası áyyemgi dawrlerge barıp taqaladı, biraq onıń ilimiy tárepten tán alınǵan formaları 19-20 asrlerde rawajlanıp barǵan.

Qaraqalpaq milliy muzikası óziniń tariyxiy rawajlanıwında túrli ózgerislerge ushraǵan.

Házirgi hám aldingi Qaraqalpaq milliy muzikası ortasındaǵı parqlardı tómendegishe ajratıw múmkin. Aldingı dáwirlerde qaraqalpaq milliy muzikası kóbirek milliy formalarǵa ózine tán xalq muzikası hám dástúrlerge tiykarlanǵan edi. Dáslepki dáwirde muzıkada qosıqlar, atqariwlar hám xalıq oyınları keń tarqalǵan. Bul muzıkalar kóbinshe awızeki ańlatpa arqalı áwladtan-áwladqa ótken hám kóp jaǵdaylarda islew berilmegen edi. Al házirgi Qaraqalpaq milliy muzikası milliy elementlerin saqlap qalǵan bolsa-da zamanawiy texnologiyalar va global muzikalıq tásirler sebepli túrli janrlar (pop rock rap hám basqalar) hám usıllar kirip keldi. Bul muzıkada simfonik orkestrlar elektron muzika elementleri hám xalıq muzikasiniń sintezi kóbirek ushraydı. jánede qaraqalpaq milliy muzıkasında kóbirek milliy saz ásbapları isletilgen. Olar xalqtıń kúndelikli ómiri máresimler hám bayramlarǵa say rawishte isletilgen. Házirgi kúnde milliy ásbaplar menen birge modern elektron ásbaplar, gitara, klaviatura hám basqa zamanawiy muzika ásbapları keń qollaniladı. Bul bolsa muzikaniń túrli janrlar menen uyǵınlasıwına imkan jaratıp beredi.

Muzika tiykarınan konseptual hám lirik bolıp xalq ómiri tabiyat siyaqlı temalardı óz ishine alǵan. Qosıqlar hám namalar kóbinshe kollektiv jandasiw hám jańa formalar máselen konsertler muzikalıq video klipler hám massalıq ulıwmalıq axborot quralları arqalı muzikani tarqatıw ken tarqalǵan. Lirik temalar elege shekem zárúr bolsada jańa zamanawiy temalar social hám siyasiy máseleler de muzıkada ańlatılǵan. Qaraqalpaq muzikası ózine tán kóbirek máhálle hám xalq dástúrlerine tiykarlanǵan bolıp, átiraptaǵı mámleketler muzikasınan kemrek tásirlenedi. Global mádeniyat hám texnologiyalardıń tásiiri astında Qaraqalpaq muzikası jáhán muzikalıq tendensiyalarına maslasqan Bul bolsa túrli muzikalıq janrlardıń bir-birine qosiliwi hám jańa formaların payda bolıwına alıp keledi. Solay eken Qaraqalpaq milliy muzikasiniń házirgi hám aldingi parqları kóplep tarawlarda ózgerislerdi kórsetedi Biraq milliy dástúrler hám muzikaniń ózine tán ekenligi házirge shekem saqlanıp qalǵan.

Milliy muzıkada duwtar, qobız (tarlı ásbap) hám túrli urıp shertiletin ásbaplar bar.

Qaraqalpaq muzikası vokal hám saz ásbap formaların óz ishine aladı, temalar kóbinshe tábiyat, muhabbat, hám adamlardıń turmis tárizinen kelip shiqqan halda kúndelikli ómirge qaratılǵan boladı. Olardıń úrp ádetlerinde muzika menen atqarılǵan dastanlar hám úrp-ádetke aylanǵan dástur qosıqlar da eń kóp áhmiyetke iye .Bul qosıqlardıń bizge shekem jetip keliwine kóplegen insandıń miyneti singen.Qaraqalpaq milliy muzikasına miyneti singen insanlar awır miynetti óz ómiriniń ajralmas bólegi qılıp , onıń muzıkaga shuqır tásir kórsetken shaxslar kóbinese xalqtıń awır jaǵdayların , miynetin hám olardıń ómirlik tájriybelerin kórsetetuǵın qosıqlar jaratadı.

Bunday muzıkada tiykarinan adamlardıń ómirdegi gúres, qiyınshılıqlar hám miynetke bolǵan húrmet sáwlelengen Qaraqalpaq xalq muzikasında ásirese xalq qosıqları hám muzikaları miynet penen baylanisli temalar kóplep qosıqlarda tilge alinadi.Misali ushin ónermentler diyqanlar shárwadarlar issiler miyneti menen turmis tárizi haqındaǵı qosıqlar kóbinshe qahramanlıq pıdayılıq hám ápiwayı insandıń batırılıǵı menen tolıp tola boladı. Bul muzikalar xalqtıń kúshli shıdamlılıǵın tábiyiy sharayatlarga qarsı gúresiw qábiliyetin sáwlelendiredi.

Qaraqalpaq milliy muzikasındaǵı bul miynet ruwxın hám insandıń óz miynetine bolǵan múnásebetin ásirese qosıqlar muzikalar arqalı seziw múmkin.Olar óz ómirindegi awırılıqlardı muzikalıq aynada sáwlelendirip , kóplep áwladlarǵa miyras qılıp qalǵan.Qaraqalpaq milliy muzikasınıń jaralıwı , ulıwma alǵanda uzaq tariyxiy proces hám kóplep mádeniy tásirler hám kóplep mádeniy tásirlerdiń nátiyjesi.Bul muzika Qaraqalpaq xalqınıń tariyxiy , siyasiy hám mádeniy ózine tán qásiyetlerin sáwlelendirgen, ózine tán muzikalıq úrp-ádetler hám formalarǵa iye bolǵan bay hám túrli-túslı janr.Onıń jaralıw procesi bir neshe tiykarlar menen baylanisli.

Qaraqalpaq muzikasınıń tiykari áyyemgi qádimgi hám bay folklorga tiykarinan awizeki úrp-ádetlerge tayanǵan. Qaraqalpaq xalqınıń tariyxi hám turmis tárisinen sonıń menen birge usı jerdiń tábiyatı hám klimati , olar jasaǵan siyasiy sharayatlar hám bólek etnik toparlardıń tásirı bul muzikaniń formalaniwına tásir kórsetken.Bul xalqtıń asaw tárizin miynetin diniy etiqaqların hám siyasiy ómirin sáwlelendiriwshi muzikalıq matıvlar hám janrlar júzege kelgen.Qaraqalpaq muzikasınıń tiykarǵı formalarinan biri xalq qosıqları bolıp olar awizeki úrp-ádetler arqalı áwladtan-áwladqa ótip kelgen. Qosıqlar tiykarinan turli siyasiy jaǵdaylar (bayramlar,toylar,jasaw tárizi hám basqalar) hám tábiy waqiyalardı (jıl faslları,diyqanshılıq hám sharwashılıq temaları) sáwlelendirip beredi.Bul muzikalar ádette gúrriń qiliw hám sezimlerdi ańlatiw ushin isletilgen.

Qaraqalpaq milliy muzikasınıń jaralıwıda milliy muzika ásbapları zárur ról oynagan.Muzikası túrli xalqlar hám mádenyatlar menen baylanista bolǵan , ásirese Oraylıq Aziya hám Orta Aziya xalqları menen. Bul tásirler óz náwbetinde muzikaniń jańa formaların hám usılların jaratiwǵa alıp kelgen.Qaraqalpaq xalqınıń ózin ańlatiwda , olar kóbinese basqa xalqlar menen óz ara muzikalıq baylanislardı bekkemlegen.

Qaraqalpaq muzikasiniń jáne bir zárúr tárepi, oniń ritmik dúzilisi hám melodik qásiyetlerinen biri. Olardıń muzikada tez-tez ushraytuǵın xalq awızeki ańlatpalari hám iri folklor qosıqlari kóbinese keń qamrawlı ritmik dúzilmeler hám sózlerdiń ózine tán uyǵınlıǵı menen ajralıp turadı. Qaraqalpaq muzikasiniń rawajlanıwında xalq miyneti hám siyasiy ómiriniń orni júda úlken. Muzikalar kóbinese diyqanshılıq sharwashılıq hám turmistaǵı basqa ápiwayı jaǵdaylar menen baylanisli bolıp, miynetti qiyınshılıqlardı hám dóretiwshilikti sáwlelendirgen. Qaraqalpaq milliy muzikasi óziniń tariyxı folklori hám mádeniyatin muzikalıq formalar arqalı ańlatıwda dawam etken. Bul muzikaniń jaratılıw procesi uzaq waqt dawam etken, hám oni jaratıwda xalqniń ózine tán miyneti, mádeniyati hám tábiyiy shárayatlari zárur áhmiyetke iye bolǵan, Búungi kúnde bul muzika Qaraqalpaq xalqiniń mádeniy miyrasi hám milliy ańlatpası sıpatında saqlanıp kelmekte.

Hár bir jaralǵan qosıq óz orni bar jáne de úlken áhmiyetke iye bolıp keledi. Misali: "Háwjar" – bul qosıq dástur qosıqlar qatarına kirip qızlar uzatılıwında aytiladi. Qızlar úyinen uzatılıp baratırǵanda hawjar aytilatuǵın bolǵan. Jáne bir misal "Betashar"-bul qosıqta eskiden atababalarımızdan dástur bolıp kelgen qosıqlar qatarına kiredi. Bul qosıqtı úyge taza kelin túskende sol úydiń adamları menen awıldıń belgili adamları menen aǵayın tuwısqanları menen tanistiriw maqsetinde aytiladi. Bet asharda tanistirǵan adamlarınıń minez qulqı aytilip tanistiriladi. Bet ashardı shayırliqqa uqıpi bar adamlar ǵana ayta aladi. Eń dáslep taza túsken kelinge aqıl-násiyatlar aytiladi. Bul aqıl-násiyatlarda kelindi adamgershilikke doslıqqa sabirliliqqa miynet súyǵishlikke shaqradı. Eń aqırında kelinniń beti ashiladi. Hár bir adam qısqaşa tanistirilsada sol azǵana sóz benen adamǵa kórkem obraz beredi. Sol qatarda "Háyyiw" de dástur qosıqlar qatarına kiredi. Bul qosıq qaraqalpaq xalqiniń milliy qosıqlarınan biri bolıp qosıq jas náresteniń óziniń anasınan estetúǵın eń birinshi qosıǵı. Bul qosıqta ana perzentine baxt, mol-irisqi nesiybe, amanlıq tilep alladan soraydı. Usılay qaraqalpaq xalqiniń milliy eski atababalardan házirge shekem ásirlerden-ásirlerge jetip kelgen qosıqları tereń mánige aylanıp kelmekte. Muzika jamiyettiń mádeniy ózine tán qásiyetin saqlap qalǵan halda, shuqır sezimlerdi sáwlelendiredi hám shıǵarmalardı quramalı irǵaqlardan paydalanıwı menen ajralıp turadı. Festivallar hám jiynalıslar tez-tez usı muzikalıq úrp – ádetlerdi sáwlelendirip, sociallıq baylanıslardı hám mádeniy baylanıslardı bekkemleydi.

Qaraqalpaq milliy muzikasında bir qansha milliy saz ásbapları da bar bolıp, olardıń hár biri mádeniyattiń ózine tán sesine úlken úles qosadı.

Tiykargı saz ásbaplarına tómendegiler kiredi:

1. Duwtar- Qaraqalpaq muzikasında belgili orın tutatuǵın, óziniń seslik kóp qırları menen belgili bolǵan eki tarlı saz ásbapı. Bul saz ásbaptı shertetuǵın atqarıwshılardı baqsılar dep aytatuǵın bolǵan. Baqsılar duwtarda dástanlardı hár túrli aqıl násiyat qosıqlardı atqaratuǵın bolǵan.

Duwtarda kóbinese ashiiqliq dástanlar aytilatuǵın bolǵan. Awillarda toylar otirislar beriletin waqıtta baqsilardi shaqrp ortaga ot jaǵıp keshte qur bolatin bolǵan baqsilar sol qurdi aylanıp tańǵa shekem qosıq dástanlardi xalıqqa aytip bergen. Baqsilar qaraqalpaq xalqınıń ásirlerden- ásirlerge kiyatırǵan úrp-ádetleriniń saqlanıp qaliniliwına hám bizge shekem jetip keliwine úlken úles qosqan insanlar bolıp esaplanadı. Sebebi olardıń dóretken qosıqlarında sol waqıttaǵı qaraqalpaq xalqınıń turmis tárizi kún keshirmeleri hám qarapayım xalıqtıń ómirin sáwlelendiriıp bergen. Baqsilar óz sózlerin qosıq qatarlari yamasa namalar arqalı jetkerip bergen. Olar qiyin jaǵdaylardan ańsatlıq penen ózleriniń ónerleri yamasa sózge sheshenligi arqalı shıǵıp ketken.

Basına qanday múshkil is tússede olar sol waqıttaǵı jaǵdayın qosıq qatarlari hám namalar arqalı túsindiriıp aytip bergen. Solay eken hár bir jaralǵan nama óz tariyxına iye.

2. Qobiz-at terisinen jasalǵan ásbap muzıkada qollanıladı. Qobiz turkiy xalıqlardıń eń súyikli saz ásbabi bolıp esaplanadı. Bul formadaǵı saz ázbap qırǵızlarda qomuz al ózbek qazaq qaraqapaqlarda qobiz tarlı saz ásbabi esasında tanılǵan. ráwiyatlardı qaraǵanda qobizdi Qorqıt ata jasaǵan deydi. Onıń forması ulıwma uzınlıǵı 700mm oyma kesesi haám jay formasında bugılgen juwan dástesi attıń qılınan jasalǵan eki tari bar. Qobizda jirawlar jirlaytuǵın bolǵan. Olar batırliq qaharmanlıq dástanlardi aytadı.

3. Balaban-shuqır, sıǵırılǵan dawıslardi shıǵaratuǵın, xalq muzıkasında keń qollanılatuǵın tarlı ásbap.

4. Shinqobiz-bul az ásbap plastinka yamasa taǵa tárizli bolıp keledi. Ol súyek aǵash yáki qamis metaldan jasaladı. Bul saz ásbap hár millette hár túrli atlar menen taralǵan. bul ásbapti tiserimizdin arasına qoyıp onıń tilshesin barmaqlar járdeminde tartıp shertiw múmkin. Bul ásbapti kóbinese háyel qızlarımız shertetuǵın bolǵan. Házirgi waqıtta ózbekistan respublikası aymaǵında keńnen taralǵan bulardan Surxandarya, Qashqadarya, Qaraqalpaqstan respublikasında sonıń menen birge Samarqand Buxara wálayatlarında da ushrap turadı.

Bul saz ásbaplar kóbinshe birgelikte shertilip, qaraqalpaq xalqınıń mádeniy miyrasın sáwlelendiredi. Qaraqalpaq milliy muzıkası jámiyetiniń qaraqalpaq xalqınıń mádeniy kóz qaraslari, tariyxiy tájriybeleri tiykarında qalıplesken hám ózine tán qásiyetlerdi óz ishine aladı.

Xalq awizeki hám mádeniy tariyxi qaraqalpaq xalq muzıkası tariyxiy hám mádeniy tájriybelerge tiykarlanadı. Bul muzika usili xalqtıń ázeliy tártip qaǵıydaların ruwxıy qádiriyatların ózinde sáwlelendirdi xalıq birliǵın ornattı. Qaraqalpaq milliy muzıkasında xalqtıń kúndelikli turmis tárizi, tábiy ortalıǵı táriyplengen. Xalqı dástan hám xalıq shayırlarınıń sózlerinde óz milliy muzıkasın sáwlelendiredi. Bul arqalı olar xalıqtıń tariyxiy izlerin, qaharmanlıq dástanların, gúrrińlerin áwladtan áwladqa ótkerip kelgen. Muzika strukturalari hám atqariw sheberligine kelsek qaraqalpaq milliy muzıkasın ayırıqsha sesler uqsaslıǵı hám ritmik ayırıqshalıqlardı, muzika

usilina iye. Misali: Balaban , qobiz , duwtar siyaqli ásbaplarda ayriqsha dawislarǵa iye. Forma Tarepten túrlishe bolǵan hám jeke atqariwshi hám ansambl atqariwlarında qollanilatúǵın tarlı ásbaplari kóbinese birgelikte shertilip , qaraqalpaq xalqınıń mádeniy miyrasların sáwlelendiriwshi bay dawisli qosıqlar jaratadı.

Milliy muzika jámiyetke bir qansha payda keltiredi sebebi muzikaniń jámiyettegi roli hám áhmiyetin tómendegishe kórsetiw múmkin:

Mádeniy miyrasti saqlaw hám rawajlandiriw:Qaraqalpaq milliy muzikasi xalqınıń tariyxiy hám mádeniy miyrasin saqlawda úlken rol oynaydı.Ol arqalı áwladtan áwladqa ótken qádiriyatlar úrp- ádetler hám dástúrler jámiyettiń mádeniy baylıǵın quraydı.Muzika xalqtıń milliy ózligin formalastıradı hám olardı birlestiredi.milliy muzikalar jasları tárbıyalawda zárúr áhmiyetke iye.

Olar arqalı jaslar óz xalqınıń mádeniy miyrasi menen tanısadı,muzikalıq estetikani úyrenedi hám milli ańlatpalardı rawajlandıradı. Sol menen birge muzikalıq mánáwiy áhmiyeti jaslar ushin tuwri joldı tańlawda járdem berdi.Qaraqalpaq milliy muzikasi insan ruwxıyatına unamli tásir kórsetedi. Muzikaniń melodiya hám ritmi tiykarınan xalq qosıqları hám namalardıǵı sezimler tińlawshiniń ishki dunyasına shuqır kirip ruwxıy jaǵdayın formalastıradı. Bul bolsa stresti kemeytiriw keypiyatti kóteriw hám ruwxıy turaqlılıqtı táminlewde járdem beredi. Milliy muzikaniń toparda atqarılıwı ásirese xalq muzikasi hám qosıqlarda jámiyetti birlestiredi. Konertler máresimler hám bayramlarda muzikaniń atqarılıwı adamlardı bir-birine jaqınlastıradı, toparlıq ruwxı bekkemleydi hám ulıwmalıq qádiriyatlardı tárbıyalaydı.Qaraqalpaq milliy muzikasi óziniń kem ushraytuǵınlıǵı menen turistler ushin qızıǵarlı bolıwı múmkin.

Muzikalıq tádbirler festivallar turizmdi rawajlandıradı bul bolsa máhálle ekonomikasına payda keltiredi. Milliy muzikaniń eksporti hám oniń xalıqaralıq maydanda tanılıwı hám ekonomikaniń rawajlanıwınıń bir bólegi bolıwı múmkin.Muzika óneri jámiyette unamli pikrlewdi rawajlandıradı. Muzikalıq atqariw hám dóretiwshilik ásirese jaslarda ózine tán sociallıq hám mánáwiy kónlikpelerdi formalastıradı. Sonıń menen birge muzikalıq toparlar hám gruppalar adamlardı birlestiredi, dóretiwshilik iskerligin rawajlantıradı. Sonday etip, Qaraqalpaq milliy muzikasi jámiyetke tek mádeniy miyrasti saqlaw emes balkim ruwxıy socialhám ekonomikalıq rawajlandırıwushın úlken rol oynaydı. Ol xalqtı birlestiredi jasları tarbiyalaydı dóretiwshilik hám intelektual rawajlanıwdı qollap quwatlaydı.

REFERENCES

1. Алламуратов А., Доспанов О., Тилеумуратов Г. Қарақалпақша көркем-өнер атамаларның сөзилігі. Нókис 1995.

2. Алламуратов А. «Қарақалпақстан искуствасының тарийхынан» «Қарақалпақстан баспасы» Нөкис 1968.
3. Shaxnoza T., Rayhan K. JOYBARLARDIN SHOLKEMLESTIRIWSHI STRUKTURALARI //NEW RENASSAINCE CONFERENCE. – 2024. – Т. 1. – №. 2. – С. 124-128.
4. Азимов Б.Г. Нравственное воспитание молодежи средствами народной музыки на материале музыкальной самодеятельности ПТУ Республики Узбекистан: дисс. канд. пед наук. Т; ТДПИ 1991.
5. Аҳмедова З.К. Миллий мусиқа маданияти ва унинг ёшлар маънавиятини шакллантиришдаги роли. Фалсафа.ф.н.илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс автореферати. Т., 2011.
6. Tajimuratova S. BASQARIW DAREJESIN ILIMIY DAREJEDE RAWAJLANDIRIW //NRJ. – 2024. – Т. 1. – №. 2. – С. 24-27.
7. Saġınbaevna T. S. et al. NODAVLAT VA JAMOAT TASHKILOTLARI FAOLIYATI VA IJODIY JAMOALARNI BOSHQARISH. – 2024.